

Sumqayıtın neft-kimyə sənayesi - 70

Əlisəttar Əliyev bu gün də qəlbən neft-kimyə sənayesinə bağlıdır

Sumqayıtın 70 il əvvəl təməlinin qoyulduğu ilk kimya müəssisəsində - "Kimyasənaye" İstehsalat Birliyində uzun illər çalışmış Əlisəttar Əliyev peşəkar iqtisadçı olmaqla yanaşı, eyni zamanda müəssisədə qeyri-adi xarakterli, "ipə-sapa yatmayan", "çətin" adam kimi tanınıb. Yəqin bu səbəbdəndir ki, yalnız çalışdığı müəssisədə deyil, hətta kimyaçılar şəhəri Sumqayıtın hansı bir yerində "Əlisəttar" adı çəkilirsə, hər zaman üzlərdə xoş bir təbəssüm yaranır, hamı bilir ki, söhbət kimdən gedir - prinsipiallığı, bir az da sərtliyi, yeri gələndə haqsız, mənsəbpərestə, riyakara qarşı sözünü üzə deməsi ilə seçilən iqtisadçı-kimyəçi Əlisəttar müəlliməndən! O, bəzən özü haqqında daha çox subyektiv olaraq söylənən fikirlərə məhəl qoymadan, həm də xarakterinə uyğun olaraq başını aşağı salmayıb dik tutaraq həmişə öz işi ilə, vəzifəsini layiqincə yerinə yetirməklə məşğul olub.

Sovetlərin dövründə müəssisə rəhbərləri adətən iqtisadçıların istehsalat üçün nə edə biləcəklərini, onların rolunu düzgün qiymətləndirməyərək və çox zaman onlardan istehsalatdakı vəziyyətlə bağlı müvafiq iqtisadi təhlil və şablon arayışlar tələb etməklə kifayətlənərək, onları "əsas fiqur" kimi görməsələr də, Əlisəttar Əliyev istehsalatın iqtisadi strukturunda dinamikliyə, çevikliyə üstünlük verərək, "baş üstəl" deməkdən daha çox ortalığa orijinal təklif və ideyalar atmaqla "oyun-dankənar", "seyrçi" mütəxəssis olmadığını bütün 40 illik fəaliyyəti boyu hər zaman sübut etməyə çalışmış və bunu peşəkarlıqla bacarmışdır.

Təsədüfi deyil ki, iqtisadçı reputasiyasını öz səmərəli fəaliyyəti ilə daim üstün tutan Əlisəttar Əliyev Azərbaycanın çox məhdud sayda iqtisadçılardan biridir ki, hələ 25 il əvvəl Respublika Dövlət Mükafatına layiq görülmüşdür.

Neft və kimya istehsalatlarında ilk addımlar

Doğma Hacıqabulda orta məktəbi bitirdikdən sonra Bakıya gələn gənc Əlisəttar elə həmin il Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunun neft və qaz sənayesinin iqtisadiyyatı və təşkilati fəaliyyətinə qəbul olunur. O zamanlar neft və kimya sənayesi üçün güclü mütəxəssislər yetişdirildiyinə görə çox böyük nüfuz qazanmış həmin ali məktəbi hələ tam başa vurmamış - 1961-ci ildən başlayaraq Bakı Neft Emalı Zavodunda operator vəzifəsində işləyir. İki ildən çox fəhlə kimi çalışaraq, götürdüyü "praktik dərs" - ilk neftçi-kimyəçi təcrübəsi onun gələcəkdə təcrübəli bir mütəxəssis kimi formalaşmasında mühüm rol oynadı. Müşahidə qabiliyyəti güclü olan Əlisəttar hələ o zaman gənc iqtisadçı kimi ona xüsusi diqqət yetirmişdi ki, zavodda çalışan fəhlələr heç də asan olmayan çətin iş şəraitində öz peşə ustalılıqları ilə yanaşı,

potensial imkanlarını da yüksək istehsalat nəticələri əldə etməyə yönəlməli olurlar. Başa düşmüşdü ki, hər bir işçi üçün onun gərgin əməyi müqabilində normal iş şəraitinin olması, kifayət qədər əmək haqqı olaraq, ailəsinin maddi tələbatını ödəyə bilməsi, sosial-məişət problemlərinin həlli də vacibdir. Çıxartdığı son nəticə belə idi ki, müdiriyyət, sex və istehsalat rəhbərləri heç vaxt öz tabeliyində olan işçilərin maddi və sosial tələbatına biganə olmamalı, hər vasitə ilə onların əməyinin dolğun ödənilməsinə çalışmalı və buna nail olmalıdır. O, bunu özü üçün də bir proqram kimi qəbul etmişdi.

Özünü fəhlə kimi sınaqdan, fəhlə yoldaşlarının gərgin əməyi, onların işə münasibəti, düşüncələri ilə kifayət qədər tanış olduqdan sonra Əlisəttar Əliyev 1963-cü ildə öz ixtisası üzrə işlə təmin olunmaq üçün o zamanki Xalq Təsərrüfatı Şurasının Neft Emalı və Kimya Sənayesi İdarəsinə müraciət edir. Əlisəttarın kimyaçılar şəhərində, gənclik şəhərində işləməək arzusunun nəzərə alınaraq, onu təyinatla Sumqayıt Kimya zavoduna göndərirlər. Orada o, herbisid sexinin normalaşdırıcı vəzifəsinə işə götürülür. Bacarıqlı, çalışqan olması nəzərə alınaraq, bir müddət sonra sexin iqtisadçısı vəzifəsinə təyin olunur.

"Çox ağıllı səmərələşdirmə təklifi vermisiniz, ancaq... sonacən ağıllı olmaq lazım idi" - Gəncliyin ilk səhvi

O zaman Sumqayıt Kimya Zavodu qabaqcıl müəssisə kimi tanınaraq, istehsal etdiyi bütün kimyəvi məhsullar üzrə yüksək göstəricilər qazansa da, herbisid sexində vəziyyət ürekaçən deyildi. Baxmayaraq ki, işçilərin sağlamlığı baxımından sex çox zərərli idi və bütün kollektiv vicdanla, gərgin çalışırdı, orada fəhlələrin maaşı digər istehsalat sahələrində olduğundan aşağı idi. Bu işə istər-istəməz kollektivin narazılığına səbəb olurdu. İqtisadi təhlil aparıb, məsələni diqqətlə araşdıran gənc iqtisadçı burada məhsulun maya dəyərinin çox baha başa gəlməsi, buna görə də sexin ziyanla işləməsi faktı qarşısında qalır. Məhz bu səbəbdən də kollektivdə orta əmək haqqı qanənci alınmırdı. Əlisəttar bir iqtisadçı kimi çətinlik qarşısında qalmışdı. Herbisidin alınması üçün uzaq İrkutsk vilayətinin Anqarsk şəhərindən gətirilən xammalın maya dəyəri yüksək olduğundan, sexdə alınan məhsul da baha başa gəlir və bilavasitə sex işçilərinin əmək haqqına mənfi təsir edirdi. Ancaq vəziyyətin necə olmasından asılı olmayaraq, herbisid kənd təsərrüfatına son dərəcə lazım idi. Odur ki, onun satış qiymətinin qaldırılmasından söhbət belə gedə bilməzdi, çünki belə olarsa, ölkədə çörəyin və digər ərzaq məhsullarının qiymətini artırmaq məcburiyyəti yaranardı ki, bu da sosial partlayışa səbəb olardı. Odur ki, yalnız bir çıxış yolu qalırdı - herbisidin maya dəyərini aşağı salmaq. Bunun üçün işə gətirilən xammallar ucuz olmalı idi.

Ancaq fakt bu idi ki, əsas xammallardan biri - Müdafiə Sənayesi nazirliyinin ehtiyacı üçün istehsal edilən raket yanacağı (trietilamin) istehsalında aralıq məhsul kimi alınan di-etilamin İrkutskdan baha qiymətə - 2200 manata gəlib çıxirdi. Bu səbəbdən də herbisidin maya dəyəri məhsulun satış qiymətindən yüksək alınır.

Gənc iqtisadçının hesablamalarına görə, yaranmış ağır vəziyyətdən çıxmaq üçün necə olursa olsun, herbisidin maya dəyərini 30-40% aşağı salmaq lazım idi. O özünün araşdırmalarından belə nəticəyə gəlmişdi ki, dietilamin xammalının əvəzinə ondan xeyli ucuz - ən azı 4 dəfə aşağı qiymətə başa gələn di-metilamin istifadə edilmiş istehsalatın səmərəliliyi xeyli artırardı. Lakin adı şəraitdə qaz halında olan di-metilamin partlayıcı xassəyə malik olduğundan xammal kimi ondan istifadə etmək olduqca təhlükəli, riskli idi. Məhz bu səbəbi əsas gətirərək, istehsalat rəhbərliyi və zavodun o zaman əsasən digər millətlərdən olan texniki rəhbərliyi 26 yaşlı gənc iqtisadçının təklifini qəbul etmədilər.

Lakin Əlisəttar inadından dönmək fikrində deyildi. Nə yollarsa dietilamin başqa xammalla əvəz etmək lazım idi. Məsələ bilavasitə texnologiya ilə bağlı olduğundan, o, həmin ərəfədə istehsalatın texnologu vəzifəsinə yenidən təyin olunmuş Nureddin Babayevlə (o, sonralar uzun müddət Üzvi sintez zavodunun direktoru olmuşdu) məsləhətləşməli olur və onlar birlikdə çıxış yolu axtarmağa çalışırlar. Yəni də partlayıcı di-metilamin üzərində dayanaraq, onlar qərara gəlirlər ki, texnoloji prosesdə partlayış təhlükəsi yaratmaması üçün həmin kimyəvi maddə prosesə qaz halında yox, məhlul halında daxil edilsin. Bunun üçün işə texnoloji rejimdə də müəyyən yenilik etmək lazım gəlirdi. Anqarskdakı istehsalçı müəssisənin di-metilamin 40%-li su məhlulu formasında göndərməsi barədə razılıq əldə etdikdən sonra Əlisəttar Əliyevin və Nureddin Babayevin təklifi sınaqdan keçirildi və bu böyük uğurla nəticələndi. Prosesin mənimlənməsi müvəffəqiyyətlə başa çatdıqdan sonra keyfiyyət

yeti saxlanılmaqla herbisid yeni rejimlə istehsal olunmağa başladı. Nəticə gözlənilməyindən də yüksək oldu - xammalın yenisi ilə əvəz edilməsi nəticəsində istehsalat daha ziyanla yox, gəlirlə işləməyə başladı. Yeniliyin illik iqtisadi səmərəsi o vaxtın pulu ilə 3 milyon manatdan da çox (4 milyon dollar!) idi. Gənc mühəndislərin sevinclərinin həddi-hüdudu yox idi. Zavodda hamı onları təbrik edirdi, hətta bir neçə ay əvvəl Əlisəttara "olmaz, təklif yaramır" deyənələr də. Yalnız bir nəfər - o vaxtlar müəssisənin səmərələşdirmə və itxiralar üzrə mühəndisi olan Musya Solomono-va gəncləri danlayaraq, onları məyus etmişdi: "Çox ağıllı səmərələşdirmə təklifi vermisiniz, ancaq... sonacən ağıllı olmaq lazım idi".

Sən demə, onlar öz ideyalarını əvvəlcədən BRİZ-ə (səmərələşdirmə bürosuna) yazılı şəkildə təqdim etsəydilər, səmərələşdirmə təklifi kimi ən azı 5000 manat mükafat ala bilərdilər. O zaman belə məntiqsiz bir qayda var imiş ki, yeni texniki təklifi onu həyata keçirdikdən sonra yox, əvvəlcədən sənədləşdirmək lazım idi. Əlbəttə, Əlisəttar gəlir o məbləğdə pulu itirdiklərinə görə məyus olsalar da, onunla təsəlli tapdılar ki, müəssisə üçün çox ciddi, böyük bir problemin həllinə nail olmuşdular - sex bundan sonra böyük gəlirlə işləyəcəkdi, onlar da bütün kollektivlə birgə həm yüksək maaş, həm də yaxşı mükafat ala biləcəkdilər.

Yeni vəzifələr, köhnə və yeni problemlər

1965-ci ilə qədər Azərbaycanda, bütün ölkədə olduğu kimi, sənayenin idarə olunması Xalq Təsərrüfatı Şurası tərəfindən həyata keçirilirdi. Lakin müəssisələrin həcmi böyüdükcə və tərkibi mürəkkəbləşdikcə yerli idarəetmə orqanları bütün məsələləri həll etməkdə çətinlik çəkirdi. Bu daha çox spesifik xüsusiyyətə, olduqca çoxsahəli istehsalatlara, mürəkkəb texnologiyalara malik kimya sənayesində daha aydın hiss edilirdi. Həmin dövrdə güclü iqtisadçı və təşkilatçı olan A.Koşiginin SSRİ hökumətinə başçılıq etməsi iqtisadiyyatın idarə olunmasında islahatların həyata keçirilməsinə səbəb oldu.

1966-cı ildən tətbiq edilməyə başlanan yeni planlaşdırma və maddi həvəsləndirmə sistemi, həmçinin ərazi idarəetmədən sahə idarəetmə metoduna keçilməsi bir sıra sənaye müəssisələrində, o cümlədən Sumqayıt Kimya Zavodunda canlanma yaratmışdı. Müəssisə SSRİ-də kaustik soda və xlor, bitkiləri qoruyan kimyəvi maddələr, səthi aktiv maddələr, karboksimetil-

sellüloza, sintetik yuyucu maddələr və digər məhsullar istehsal edən böyük kimya kombinatına çevrilmişdi.

Məhz belə bir dövrdə Əlisəttarın istehsalata, onun səmərəliliyinin artırılmasına olan diqqət və marağını nəzərə alan zavod rəhbərliyi 1966-cı ildə ona - 28 yaşlı gənc iqtisadçıya böyük inam və etimad göstərərək, Sumqayıt Kimya Zavodu kimi iri bir müəssisənin iqtisadi təhlil laboratoriyasına rəhbərlik etməyi tapşırırdı. 1969-cu ildə maliyyə şöbəsinin, bir il sonra plan şöbəsinin rəisi təyin edilən Əlisəttar 1971-ci ildə - 33 yaşında respublikada yeni yaradılmış, bir neçə müəssisəni özündə birləşdirən "Sumqayıtkimyasənaye" İstehsalat Birliyinin plan-iqtisad şöbəsinin rəisi kimi daha ciddi iqtisadi məsələlərlə məşğul olmağa başlayır.

Müəssisə iqtisadiyyatının düzün, daha səmərəli təşkilinə nail olmaq üçün o, ilk növbədə Birliyin tərkibində olan müəssisələrin istehsalat sahələrinin problemləri ilə yerində tanış olur. Texnoloq olmasa da, özünün şəxsi araşdırmaları, bu və ya digər məsələdə düzün qərar qəbul edə bilməsi üçün hətta lazım gələndə hansısa bir istehsalatın texnologiyasını da diqqətlə öyrənirdi. İlk vaxtlar onun diqqətini çəkən işə mühüm istehsalat sahələrində çalışan fəhlələrin məaşlarının kifayət qədər yüksək olmaması idi. O vaxta qədər zavodun bir sıra sexlərində çalışan əsas fəhlələrin qazancı köməkçi fəhlələrin (məsələn, təmir briqadalarının) qazancından aşağı olurdu. Əlisəttar Əliyev elə iqtisadi variantlar, maddi stimullar təbiiq etməsinə nail oldu ki, əsas sahələrdə çalışan fəhlələrin əməkhaqları kifayət qədər yüksəldi. Bu işə nəticə etibarilə istehsalatda əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə, məhsul istehsalının artmasına səbəb oldu.

Bu nailiyyətlərin nəticəsi olaraq o zamanlar "Sumqayıtkimyasənaye" İB-nin yüksək reytingi kimya sənayesində çalışmış hər bir kimyaçının, o cümlədən Əlisəttar Əliyev kimi sənətinə sevinən, onu peşəkarcasına yüksək səviyyədə bilən mütəxəssislərin sayəsində mümkün olmuşdur.

Sulfanol istehsalatında böyük uğurla başa çatdırılması rekonstruksiya işlərinə görə müəssisənin bir çox qabaqcıl əmək adamları yüksək mükafatlara, bir sıra texniki-istehsalat rəhbərləri, o cümlədən Əlisəttar Əliyev elə həmin il Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatına layiq görüldülər.

Əlisəttar Əliyevin "Planlaşdırma xalq təsərrüfatının idarə edilməsində ən mühüm vasitədir" şüarının aktual olduğu 1960-70-ci illərdən başlayaraq 1990-cı ilə qədər - Azərbaycanda kimya və neft-kimyə sənayesinin coşqun inkişaf etdiyi dövrdə və sonralar iqtisadiyyat, idarəetmə və xarici iqtisadi əlaqələr üzrə baş direktorun müavini vəzifələrini icra etdiyi illərdə də müəssisənin inkişafının əsas proqramlarının tərtib edilməsi, bu proqramların müvafiq sahələr üzrə və sahələrarası inkişafı uyğunlaşdırılması sahəsində apardığı işlər son nəticədə yüksək iqtisadi səmərə vermişdir.

Eyni istehsalat müəssisəsində 40 ilə yaxın çalışaraq, onun iqtisadiyyatının və maliyyə sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi, yaxşılaşdırılması, uğurlu inkişaf xəttinə çıxarılması sahəsində mühüm xidmətləri olmuş Əlisəttar Əliyev artıq təqaüddə olsa da, indi də qəlbən bu günlər Sumqayıtın 70 illiyi qeyd olunan neft-kimyə sənayesi ilə bağlıdır. O, vaxtaşırı dəyərli təkliflər irəli sürməklə kimya sənayesinin bu gün və perspektivi ilə bağlı respublika mətbuatında və televiziya-da maraqlı məqalələrlə çıxışlar edir.